

De sociala språken i språket

Ökade insikter om språkliga konventioner kommer att förfina värderingen av muntliga och skriftliga källor, tror historikern Peter Burke som intresserar sig för talets historia. Peter Elmlund anmäler.

Att språket till sin natur är en sammanhängande helhet är en gammal uppfattning, inte bara hos gemene man utan också inom språkforskningen.

Saklitteratur

Peter Burke
Samtalskonstens historia
Daidalos

Tanken finns till exempel implicit hos Saussure, den moderna lingvistikens fader, som med sin strukturalistiska metod studerade tecknens inbördes ställning i förhållande till hela språksystemet (La langue), och även hos vår tids gigant Noam Chomsky, som med sin generativa grammatik pekar på språkets underliggande och gemensamma grammatiska strukturer.

Missvisande

Men hur självklar denna tanke än kan förefalla så är den i sin förenklade form ganska missvisande. Till exempel leder den lätt till den felaktiga slutsatsen att det existerar ett korrekt språkbruk i någon sorts absolut mening. Man bortser då från den flerspråkiga kamp, den he-

teroglossi som Bachtin talade om, som ligger bakom framväxten av den härskande dialekt som inom framförallt nationalstater uppfattas som korrekt.

Som logiskt system kan måhända det enskilda språket betecknas som en sammanhängande helhet – även om förekomsten av regionala dialekter utgör ett störande moment – men i den sociala praktiken söderfaller det i mindre entiteter som ömsom konkurrerar, utesluter och kompletterar varandra.

Fackspråk

Exempel på sådana är fackspråk, generationsspråk, könspråk, klasspråk etc. Man brukar här tala om sociala dialekter, sociolekter eller språkliga varieteter och existensen av fenomenet är väl känd sedan många hundra år tillbaka. Det dröjde emellertid mycket länge innan vetenskapen började undersöka det systematiskt. Med några få undantag är det först under de senaste två decennierna som det på allvar börjat röra på sig inom detta kunskapsområde och då framför allt inom lingvistik och sociologi.

Men nu börjar också historikerna intressera sig för saken, vilken kan tolkas som ett tecken på nyttan av begreppet *sociolekt*. Historikerna förväntar sig framförallt att ökade insikter om språkliga konventioner kommer att förfina värderingen av muntliga och skriftliga källor.

Cambridge-professorn Peter Burke tycker rent ut sagt att det är dags att göra en syntes av den forskning kring sociolekter som sker inom lingvistik, sociologi

och historia. Han vill helt enkelt ha en katalog över olika sätt att tala inom respektive språk och de sociala konsekvenserna av att välja det ena eller andra sättet.

I boken *Samtalskonstens historia* beskriver Burke hur studier i detta nya ämne, språkets sociala historia, skulle kunna drivas. Det är inte precis något epokgörande verk som tar andan ur läsaren med nya perspektiv och nya teorier, utan snarare en mycket ladd persons exempelinsamling över hur man tillämpar lingvistiska elementa på historiska fakta, och resultatet är väl inte alltför övrigt.

Enbart genom att kombinera de två grundläggande språkliga iakttagelserna att (1) olika sociala grupper använder olika språkvarieteter och att (2) enskilda individer använder olika språkvarieteter vid olika situationer, kan man åstadkomma mycket.

Gravstenar

Historiker som undersöker nationalisomens utbredning under 1800-talet frestas gärna att tolka till exempel svenskspråkiga gravstenar i Finland eller tyskspråkiga i Böhmen som exempel på språkoljalitet, men det är inte alldeles självklart att man kan göra det. Möjligheten är stor att individerna valde gravspråk, inte efter nationell tillhörighet utan efter normer om vad som var passande. I två- eller flerspråkiga kulturer fungerar ofta de olika språken på samma sätt som sociolekter. Man väljer dem efter situation och i religiösa sammanhang väljer man nästan alltid det

språk som har högst status. Jämför kyrkogatinet eller krävet på klassisk arabiska inom islam.

Över huvud taget bör man vara försiktig med sina antaganden om sambandet mellan identitet och språk, påpekar Burke. Kopplingen är inte så universell och beständig som romantikerna en gång trodde.

Dialekt

Under det tidiga Italiens framväxt kom till exempel den offentliga synen på den lokala dialekten att ändras flera gånger. Traditionellt talade de högre klasserna i området lokal dialekt utan att vara direkt medvetna om det. Under de första förändringarna, då behovet av ett gemensamt standardspråk betonades, började de lokala dialekterna betraktas som utslag av bristande förfining. I ett senare skede däremot, när nationalsideologin utvecklades, blev de lokala dialekterna upphöjda i sin egenskap av historiska ursprungssymboler.

Studiet av sociolekter handlar framförallt om det talade språket och man tycker att det förefaller förfänt att försöka studera användningen av talspråk vid tiden före bandspelarens inträde i historien, men som Burke konstaterar har skrivande människor genom historien faktiskt gjort en hel del skarpsinniga reflektioner kring språkkonventioner, inte minst de som skrivit handböcker i ämnet "samtalskonst" och de "utlänningar" som på olika sätt kommenterat "värdfolkets" sätt att tala. Lägger man därtill pussel med litteratur, drama och olika analyser

av skriftspråk kan man komma ganska långt, anser Burke.

Dessutom finns en formidabel kunskapskälla i form av inkvisitionens protokoll. Under 1600-talet uppmåades nämligen romerska inkvisitorer att försäkra sig om att skrivaren, vars närvaro krävdes vid varje förhör, återgav "inte bara alla den anklagades svar utan även alla andra yttranden och kommentarer som han fällde och varje ord han uttalade under tortyren, också varje suck, stön och snyftning".

Den kanske intressantaste iakttagelsen, som Burke gör i sina försök att med hjälp av dessa metoder rekonstruera olika språkvarieteter i det tidiga moderna Europa, är kopplingen mellan sociolekten och den övriga kulturella utvecklingen. När klassicismen härjade som värst blev överklassens konversation, precis som inom litteratur och konst, mycket strikt för att under 1700-talets upptäckarglädje åter bli mer avspänd och informell.

Pratsjuka

På samma sätt kan man kanske förbinda vår tids hämningslösa pladderande i stor skala med de narcissistiska ideal som vuxit fram i det liberala självförverkligandesamhället. Som enskild företeelse är fenomenet dock inte nytt. En avhandling om pratsjuka och hur man botar den, skrevs redan av Plutarkos och sedan dess har många tänkare genom historien tagit upp problemet. Tyvärr hamnar sådana skrifter sällan i rätta händer.

PETER ELMUND

Unga lovande namn

En gång i månaden framöver kommer Alexander H. Rauch-Estreich, som är musikchef på Classic-FM, att tipsa om nyutgiven klassisk musik på cd.

Bryn Terfel heter en ung baryton, från Wales. Han har redan låtit höra om sig, såväl som opera – som romansångare, på scen och på skiva. Succé som Figaro respektive Leporello under Salzburg-festivalen; en Gramophone Award – skivvärldens finaste utmärkelse – för An die Musik, cd med Schubert lieder.

Klassiskt på cd

Nu är han aktuell med *The Vagabond* (Deutsche Grammophon), en cd med sånger från vårt århundrade av fyra engelska kompositörer: Vaughan Williams, Finzi, Butterworth och Ireland.

Här möter vi finstämda tolkningar av texter skrivna av Louis Stevenson, Shakespeare, Masefield. Ett målände med orden, där varje valör är vägd och smakad på. Avklätt, smekant, bryskt. Malcolm Martineau är en kongenial ackompanjör, ja en förlängning av sångaren! En utsökt inspelning.

Den amerikanska, lyriska sopranen Dawn Upshaw är en särdeles begåvad artist av idag. Och en av de mångsidigaste. Hennes talang känner knappast några gränser och hon rör sig lika obehindrat som Cherubino hos Mozart på 1700-talet som Stravinskij Anna Trulove två seklar senare. Klassiska

romanser, stor opera, sakrala verk från barocken, tonsättningar från vår egen tid – inget är henne främmande!

På cd:n *I wish it so* (Nonesuch), tolkar hon teatermusik av Bernstein, Blitzenstein, Sondheim och Weill. Här är hon verkligen på sin munnas gata. Hör bara Kunigundas stora aria ur Bernsteins Candide – en hisnande färd på tonernas berg och dalbana, med tempoväxlingar som gör dig andfädd och koloraturer som framkallar andnöd!

Men inte för Ms. Upshaw, som med charmant bravur, tillsynes hur lätt som helst flyger vidare på sångens vingar. Absolut förtjusande.

Fiolen var inte något särskilt populärt soloinstrument bland ryska 1800-talskompositörerna. Den första violinkonserten skrevs först 1878 av Tjajkovskij, och har sedan dess blivit en av de mest spelade i sin genre. Detta romantiska mästerverk, med sin ljuva lyrik och hetsiga folklöre är ett måste för alla felande virtuoser.

För 21 år sedan föddes en gosse vid namn Max Vengerov i Novosibirsk. Han fick sin första fiol vid fem och vann sin första tävling vid tio och sedan dess har han bara fortsatt att utvecklas. I dag är kanske sin generations främste violinist. Efter fjolårets Gramophone-belönade cd med Sjostakovitj och Prokofjev-konserter tolkar han nu Tjajkovskij & Glazunov tillsammans med Berliner Philharmoniker, dir. Claudio Abbado (Teldec).

Virtuost är bara förnamnet, ty detta slitna verk har väl aldrig spelats bättre!

Många är de sångare som Sverige fött fram och som fått världens stora scener som sina arbetsplatser.

En av våra allra största stjärnor valde dock att stanna hemma, i stället för en given internationell karriär – sopranen Margareta Hallin. Världen är bara att beklaga, ty på cd:n *The Early Recordings 1955-1960* (Bluebell/AdLib), ger hon prov på sin underbara konst.

En sådan närhet och inlevelse, parad med en lätt och klar briljans. Lyssna till exempel till den kon-

kubinen Thais aria, "Dis-moi que je suis belle", där hon sitter framför spegeln och konstaterar att ären har satt sina spår? Detta är inte bara sång – utan musikalisk intelligens! När får vi höra de senare inspelningarna?

ALEXANDER H. RAUCH-ESTREICH

Classic Countdown

1. Farinelli – filmmusiken	Auvidis
2. José Carreras – Passions	Erato
3. Lesley Garrett – Prima Donna	Silva Screen
4. Finska Klassiska favoriter	Naxos
5. Anne-Sophie Mutter – Sibelius violinkonsert	DG
6. Kiri Te Kanawa – The Soreceress	Philips
7. Göran Söllscher	DG
8. Gösta Winberg – Opewra Arias	Sony
9. Roberto Alagna	EMI
10. The best of Barbara Bonney	Teldec

Listan baseras på skivförsäljningen i Stockholm. Classic Countdown sänds i Classic FM varje lördag klockan 10-12.